

Egy XIII. századi remetekápolna
– *Idegsyt Beatae Elizabeth* – lokalizálása
Nyelvészeti vizsgálatok a *séd* és *kút* szavak körében*

III. *Idegsyt*, *Ideksyd* – *Hidegséd*: az alakváltozatok vizsgálata

1. A *h*+magánhangzó kezdetű szavakban előfordul a *h* hiánya; az *ideg* a *hideg* szó alakváltozata. – A) A magyarban a szóeleji *h* eltűnése, illetve megjelenése ismert tény, és a jelenség említésével találkozhatunk is a nyelvészeti szakirodalomban (MELICH 1913: 393, NYIRKOS 1987: 107–9, Uő. 1997: 259–60, TÓTH 2007: 321–2, 325). Azonban a jelenség mögött meghúzódó, egyébként bizonyosan többféle mechanizmus vizsgálata még nem lezárt kérdés. NYIRKOS ISTVÁN így nyilatkozott erről: „A *h*-eltűnésének okát az eddigi kutatások nemigen tárták fel” (1997: 259). Hasonló megállapítást olvashatunk általánosabb kontextusban TÓTH VALÉRIÁTÓL: „A szó elejét érintő hangváltozások egy részével kisebb-nagyobb mértékben a magyar hangtörténeti szakirodalom fog-

* Második közlemény. Az elsőt l. MNy. 2009: 17–29.

lalkozott ugyan, egy ezeket a folyamatokat együttesen láttató összefoglalás ugyanakkor ... mindezidáig nem született meg” (2007: 317). TÓTH VALÉRIA ebben a dolgozatában az esetek csoportosítása mellett a jelenség mögött esetleg meghúzódó fonológiai okokat is érinti, külön adva példákat a *h* hozzátapadására (i. m. 321–2), illetve elmaradására (i. m. 325) Megállapítása szerint a magyarban leggyakrabban éppen a *h* marad el a szó elejéről vagy lép be erre a helyre (uo.).

B) Az ómagyar kor szókincséhez tartozó bizonyos szavak esetében találunk magánhangzóval kezdődő, illetve *h* + magánhangzóval kezdődő változatokat az adatok között. Felsorolok néhány érdekesebb példát erre a jelenségre, elsősorban olyanokat, amelyeket a szakirodalom eddig nem említett meg, és amelyek a személy-, illetve földrajzi nevek köréhez tartoznak.

Első példám az 1055. évi Tihanyi alapítólevél. Vegyünk szemügyre két magyar kifejezést a 15. birtoktest leírásában, a BÁRCZI tárgyalása szerinti 59. és 61. számú szórványokat (BÁRCZI 1951: 51–2, 53; ZELLIGER 2005. sorszámai azonosak): „harmu ferteu” = ’három fertő’ = ’három tó’; hozzá a szövegben igen közeli a másik: „[h]armu hig” = ’három hegy’ (DHA. 151, 8. sor). Ez utóbbi jelentése kétségtelen, ugyanis az 1211. évi birtokösszeírásban, a határvonal leírásában ugyanitt „ad tres monticulus qui sunt in sabula” olvasható. Bár az 1055. évi oklevél fotójáról megállapítható, hogy ez utóbbi szórvány előtt pergamenhiány van, az azonban jól látszik, hogy a *h* betű eredetileg sem volt ott az *armu* szó elején (ZELLIGER 2005: [39]).

Második példám is Tihanyhoz kapcsolódik: az 1211. évi birtokösszeírásban *Horozcueh* (PRT. 10: 516, ÁÚO 1: 124) alak szerepel. De IV. Kelemen pápa 1267. évi bullájában (PRT. 10: 526), továbbá a tihanyi konvent 1270. évi oklevélben (PRT. 10: 534) és a veszprémi káptalan 1309. évi oklevelében (AO. 1: 176, AkOklt. 2: 282, Nr. 647) *Vruzku*, az 1093-ra datált, ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint 1389 táján készült (ERDÉLYI 1906: 110) hamis oklevélben viszont *Hurozku* ~ *Hurozkw* (ÁÚO. 6: 66, PRT. 10: 496, DHA. 282) alak található.

Következő példám Anonymus gesztájának néhány adata. A geszta 56. fejezetében szó esik I. Ottó német-római császárról, neve a fejezet címében és a szövegben általában *atho* alakban fordul elő (SRH. 1: 111, 12, 13, 18, 21. sorok, 112, 1. sor), de egy helyen *hoto* alakban szerepel (SRH. 1: 112, 18. sor). Egy másik példa Anonymustól: az Omsó-ér nevű vízfolyás a 22. fejezetben mint *umusouer* (SRH. 1: 63, 22. sor), a 28. fejezetben viszont mint *humusouer* (SRH. 1: 70, 7. sor) kerül említésre.

Földrajzi közneveink közül említek két példát: Az OklSz. *erdő* szócikkében felbukkan két *h*-val kezdődő adat: 1240: *Herdeu* [a. m. erdő?]; 1319/1342: *Herdeuthow* (OklSz. 193–5, említi NYIRKOS 1997: 259).

Ugyancsak az OklSz.-ban az *Eresztvény* szócikkhez tartozó mintegy negyven darab *e*-kezdetű adat mellett akad négy *h*-kezdetű is: 1373: *herestuen*, 1452: *Heresthven*, 1470: *Herezthwen*, 1255/1415: *Herezthuen* (OklSz. 197–8). Ezek sorát bővíthetjük GYÖRFFY történeti földrajzából: 1315 (DI 68777), 1316 (DI 66656, DI 68778): *Budiherestwyn* (*Budyherestwyn*) (GYÖRFFY 1: 87, *Gibárt* a.).

C) Még a *hideg* szó családjához tartozó szavak között is adathozhat ez a jelenség a tájnyelvi formákat figyelembe véve (ÚMTsz. 2: 1055. az *ideg*² és *idegen* a.), ezért a fenti adatokra hivatkozva feltételezem, hogy a z *ideg* a *hideg* szó alakváltzata.

2. A szóvégi *g ~ k* váltakozás. – Amint a jelen tanulmány I/3. pontjában említettem, Gyöngyösi munkájának másik XVI. századi kéziratában *Ideksyd* helynév olvasható. Az ennek előtagjában lévő [*k*] hang a magyarban ismeretes szóvégi *g ~ k* váltakozással is magyarázható.

Csak az általunk vizsgált *hideg* szónál maradvá, visszautalok a II/4. pontban említett, a dömösi prépostság 1138. évi adománylevelében található *Hedekcut* és *Hedegcut* helynévalakokra (SZABÓ DÉNES 1936: 131, 134).

A szóvégi *g ~ k* váltakozás háttérben állhat egyszerű hasonulós jelenség is. A fentiekén kívül erre mutat érzékletes példát az Abaúj vármegyei Hideg-patak két különböző előfordulása, egyszer *hidegpatak*, másszor *Hydegh patag* alakban (GYÖRFFY 1: 142, KMHsz. 1: 129).

3. A *séd* szó *í-s* változata. – A) A *séd* szó XIII–XIV. századi írott alakjaiban megfigyelhető *é* helyett *í* magánhangzó előfordulása; az OklSz. szócikkének címében is két alak áll: *Séd, síd* (OklSz. 837). Innen idézek néhány *í-s* adatot: 1254: Hinc ad *Sidfy*, 1294/1367: Venit ad Ryuum qui vocatur *Syd*, 1328: Quendam riuum *Kiralsidi* dictum, 1334: A quodam riuulo *Meelsyd* nominato.

B) A Sopron megyei Hideség közepkori említései között is vannak *í* hangot mutató változatok: 1274: *Hydegsyd*, 1306: *Hydegsyg*, 1358: *Hydegsyd* (CSÁNKI 3: 610).

C) Az *í* hangot tartalmazó, legkorábbról származó adat a Kolozs megyei Széplak területéről, II. András király 1228/1378. évi okleveléből való: „iuxta ... rivulum, qui vocatur *Osoio syd*” (SZABÓ T. ATTILA 1939: 51–2, SzT. 11: 686; az oklevél szövege: BánffyOkt. 1: 3–7, a részlet: 1: 5, RegArp. 1: 142, Nr. 441, ErdOkmt. 1: 169–70, Nr. 152. egybe írja: *Osoiosyd*).

Az adattal kapcsolatban SZABÓ T. ATTILA ezt írja: „A helynevet ... *Oszójo síd*-nek olvasom, bár az előtag olvasatát kétesnek tartom.” Az utótag jelentéséről megállapítja, hogy az „kétségtelenül ... a 'rivulus, fluentum' köznév *í-ző* változata”, de az előtag jelentéséről nem ejt szót. Nem említi a SzT. *aszó* szócikkében sem (SzT. 1: 457–8), de ennek bizonyára a szótárban közölt adatok SZABÓ T. ATTILA által megszabott magas időbeli alsó határa (XV. század közepe, lásd: SzT. 1: 14) volt még az oka.

Kétségtelennek tartom, hogy SZABÓ T. ATTILA helyesen olvasta az összetett víznevet, s az [*oszójo síd*] hangalak az „aszójo séd”, vagyis 'az időnként kiszáradó medrű vízfolyás' jelentésű kifejezés korai alakja. Sem ezt a hangalakot, sem magát a konkrét okleveles előfordulást nem említette NYÍRI ANTAL, amikor az *aszó*, *asszú* szavaink hang- és alaktörténetéről értekezett (1979.). Az *aszjú* > *asszú* alaktörténetével foglalkozva az 1270-től 1334-ig terjedő időből származó adatai között az *Ozyuhag* (= *Oszjú-ág*), *Ozyu potok*, *Oziuag*, *Ozzywpotok*, *Ozywuuelgh* szerepelnek (1979: 160). Az adatot nem említi az EWUng. sem.

A SZABÓ T. ATTILA által közölt adat tehát egy korábbi hangfejlődési fázist reprezentál.

D) A *séd* szó *í-s* változatának időrendjével kapcsolatban SZABÓ T. ATTILA az alábbi következtetésre jutott: „A *séd* köznév legrégebbi előfordulása: *sedu* azt mutatja, hogy e köznévünk is az Árpádkor vége felé még két szótagú volt, és valószínűleg *sédi*-nek hangzott. Csak a szóvégi rövid magánhangzók általános lekopása után lett a *séd*-ből egyes vidékeken *síd*. Az *í-ző* változat keletkezése az adatok és az

i-zés történetének ismerete alapján a XII. vagy XIII. századra tehető” (SZABÓ T. ATTILA 1939: 51–2).

A szó hangalakjának fejlődésével kapcsolatban 1954-ben PAPP LÁSZLÓ így vélekedett: „A szó eredete nem tekinthető eldöntöttnek. ... Ha feltesszük, hogy az alapalak magánhangzója *i* volt, ebből érthetők volnának az *é*-zű, *í*-zű és *i*-zű alakváltozatok, van azonban *ő*-s (*ew*-s) alakváltozatunk is. ... azt gondoljuk, hogy valamely *šijd(t)* alakból érthető meg legjobban minden hangtani változat” (PAPP 1954: 170).

E) A tájnyelvi adatok között is található *síd* hangalakú, éppen Veszprém megyéből (ÚMTsz. 4: 854, forrása: HORVÁTH 1906: 82).

A PESTI JÁNOS által gyűjtött, a *séd* szót és annak változatait tartalmazó összesen 226 helynévi adatból a szó magánhangzója 108 esetben *é*, 89 esetben *í*, 26 esetben *ű*, 3 esetben pedig bizonytalan (PESTI 1987.). Tehát az *i*-s változat 39%-os gyakorisága csak kevéssel marad el az *é*-s változattól (48 %). (Az adatokat a 42–3. lapon található táblázat alapján számítottam ki.)

4. A *séd* szó *t* végű változatai. – A) A *d* ~ *t* váltakozásra első példaként éppen a Gyöngyösi Gergely művének közel egykorú kézírataiban előforduló *Idegsyt* és *Ideksyd* alakokat említhetem.

B) A *séd* szó tájnyelvi változataiban megfigyelhető a szóvégi *d* helyett a *t* előfordulása. Az 1838-ban kiadott első Magyar tájszótár említi a *sét* változatot ’apró csermely, patakocská’ jelentéssel a Balaton mellékéről (említi: STEINER 1873: 186, MTsz. 1927), s később ugyanezt az alakot jegyezték fel a Tolna megyei Sárköz vidékéről: DÁVID 1903: 463, említi: ÚMTsz. 4: 854).

Pécsről északra lokalizálható helyen említi a *Sítvögy* < *Sédvölgy* tájnyelvi alakot REUTER CAMILLO (1962: 242).

PESTI JÁNOS gyűjtése a szóvégi mássalhangzó szempontjából a következő megoszlást mutatja: *-d* végződésű 130 adat (58 %), *-t* végződésű 83 adat (37 %) és bizonytalan 13 adat. Tehát elég jelentős a *-t* végűek aránya (1987.; az adatokat a 42–43. oldalakon található táblázat alapján számítottam ki). Megemlítem, hogy PESTI JÁNOS 226 adatából összesen 48 *sít* vagy *sít* alakú (21 %) és 32 *sid* vagy *síd* forma fordul elő (14 %).

C) A szóvégi hang kérdését is érinti az előzőekben már idézett dolgozatában PAPP LÁSZLÓ. Visszafogottan fogalmaz, hiszen a szó etimológiája mindmáig tisztázatlan. „A szóvégi *t* ~ *d* megfelelés kérdése nem dönthető el a szó eredetének ismerete nélkül, a történeti adatok azonban arra mutatnak, hogy a *d* az eredetibb” (1954: 170).

D) A *d* ~ *t* zöngés-zöngétlen váltakozás nem ritka a magyarban. Idézem BÉNYEI ÁGNES megállapítását a *-d* és *-t* helynévképzőkkel kapcsolatban: „a *-d* és *-t* a korai ómagyar korban alighanem ... többnyire alakváltozatokként működtek” (BÉNYEI 2004: 98).

A *d* > *t* zöngétlenedés (illetve hasonulás) a gyakoribb változás, ez mutatkozik például *szitkozódik* szavunkban, amely a *szid* származékszava (TESz. 3: 767). S hogy vizsgálatunk alapszavától ne távolodjunk el túlságosan, a *Süttő* helynevet említem, amely a korai adatok tanúsága alapján a *séd*-ből alakult hasonulással. GYÖRFFY idézi az alábbi adatokat: 1295/1423: *Sedthwy*, [1336–42]/1412: *Sedthw* > *Süttő* (GYÖRFFY 2: 310 *Süttő* a., FNESz. 2: 505, KISS 1997: 181).

5. Összefoglalva, a fenti vizsgálataink ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy egyfelől az *ideg*, *idek* alakok a *hideg* szavunk írott, részben a hangalakot is tükröző változatai, másfelől a *syt* és a *syd* a *séd* szó különféle hangalakjait tükröző változatok, ezért az *Idegysyt* és *Ideksyd* alakokat joggal azonosíthatjuk egy *Hidegséd* településnévvel.

IV. A *Hidegséd* ~ *Hidegség* névalakok kapcsolatáról

1. Helynévváltozati adatsorok. – Emlékeztetőül a II/3. pontban tárgyalt helynévváltozati adatsorok közül kettő:

Az egykor Vas megyéhez tartozó, a mai *Deutsch-Kaltenbrunn* említései: 1281: *Hydegshed* (ÁÚO. 9: 297), 1291: *Hydegshed* (ÁÚO. 12: 503), 1346: *Hideghkwt*, 1427: *Hydegseeg*, 1428: *Hydegseg*, 1451: *Hydegseg*, 1663: *Kaltenbrunn*.

A Sopron megyei *Hidegség* megnevezései: 1274: *Hydegssyd*, 1281: *Hydegshed* (ÁÚO. 9: 312 és 9: 314 két, ill. tíz előfordulással), 1306: *Hydegssyg* (AkOkt. 2: 18, Nr. 22; Urk Burg. 3: 28; megjegyzem, hogy az 1306. évi oklevél hátlapjára – amelyben az unikális *-syg* végződés fordul elő –, egy XV. századi kéz a birtoklevélben említett másik birtok neve mellé már *Hydegseg* alakban jegyezte fel ezt a helynevet), 1326: *Hydegshed*, 1331: *Hydegseed*, 1358: *Hydegssyd*, 1360: *Hydegshed*, 1411: *Hydegseg*, 1454: *Hydegseeg*, 1539: *Khalltenprunn*.

Ide csatolok egy harmadik adatsort is, az egykori Szilágy megyéhez tartozó, Zilahtól északkeletre fekvő *Nyírsid* megnevezéseit: 1370: *Nyrsegy*, 1385: *Nyirsed*, 1411: *Nyrsyd*, 1423: *Nyrsegh*, 1475: *Nyrsewd*, 1543: *Nyrsyd*; 1548: *Nirszeg*, 1564: *Nyrseed* (FNESz. 2: 258, SZABÓ T. ATTILA 1936: 47).

Az adatsorokban a XIV–XV. században váltakozva előforduló *-sed* ill *-seg* utótagú alakok magyarázatot kívánnak.

2. A 'forrás' jelentésű régi magyar *seg* szó. – A *ség* címszó alatt etimológiai szótáraink kizárólag a 'domb; Hügel| hegy; Berg' jelentést említik (TESz. 2: 507, EWUng. 2: 1314). Hasonlóképpen az OklSz. is 'collis, monticulus; hügel' értelmezéssel sorolja fel az 1055 és 1455 közötti négy évszázadból származó adatait (838).

Emellett azonban tudomásunk van a *seg* szó 'fons; forrás' jelentéséről is, ugyanis az 1891-ben Berger Albert által a besztercei levéltárban felfedezett, 1380 és 1410 között másolt ún. Besztercei szójegyzékben kétszer is előfordul a szó: a jegyzék 251. és 252. számú adatai a „*fons: seg*” és a „*fonticulus: kis seg*” szómagyarázatok (MELICH 1893., I. még: Gl. 609). MELICH JÁNOS az adat feletti meglepetését a következőképpen fejezte ki: „A codexünkbeli alak azért föltűnő, mert g-vel van írva, holott g-s alakot se a népnyelv, se a codexirodalom nem ismer; hogy a g nem írás hiba, mutatja az, hogy kétszer fordul elő s mind a kétszer g-vel. Finály gy-vel olvassa a *ség* szót” (MELICH 1893: 119–20).

A fenti adatot a TESz. és az EWUng. is a *séd* szócikkben említi (TESz. 2: 506, EWUng. 2: 1313); ezt a TESz. az alábbiakkal indokolja meg: „A *ség* változatok föltehetően másodlagosak; g-jük vagy a földrajzi névadásban gyakori *ség* 'domb' szónak, vagy az esetleg ezzel összefüggő *-ség* képzőnek az analógiás hatását mutat-

hatja. A nyelvterület több pontján előforduló *Hidegség* helynevek jórészt víznevek vagy azokra visszamenő településnevek, ezért bennük a *séd* szereplése valószínű.”

Az EWUng. lényegében ugyanezt fogalmazza meg tömörebben. Azzal viszont véleményem szerint átesik a „domb” túlsó oldalára, hogy a hamis pécsváradi oklevél negyedik birtoktestének leírásában szereplő *Nogýsegy* adatot (DHA. 73, 14. sor) is itt szerepelteti, mivel a „Zacard ..., que sub *Nogýsegy* sita est” szövegkörnyezet valószínűvé teszi, hogy itt a ’domb, hegy’ jelentésű szóval van dolgunk.

A Besztercei szójegyzék *seg* szavában a szókezdő *s* bizonyosan az [s] hangot jelölte, mivel a jegyzék a (szókezdő) [sz] hang jelölésére majdnem mindig a *z* betűt használja: *szalad* – *zalad* (824), *szalma* – *zalma* (446), *szántó* – *zanthow* (448), *szarka* – *zarka* (1188), *szarvas* – *zaruas* (1055), *szederjes* – *zederyes* (675), *szekfű* – *zek phew* (351), *székely* – *zekel* (79), *szekér* – *zeker* (760), *kis zeker* (761) stb. De kivételek is akadnak, így például: *szapora* – *sapara [fiu]* (401), *szeg* – *sceg* (541), *patk seg* (!) (740), *szék* – *sek* (1223), ezzel szemben *kis zek* (1235).

A fentiekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a mai *Hidegség* helyneveinknek a XIV. század eleje és a XV. század közepe közötti *-seg* végű adatainak utótagja az 1380 és 1410 között feljegyzett ’forrás’ jelentés alapján közvetlenül megmagyarázható.

3. Volt-e a *seg* szónak ’vízfolyás’ jelentése is? – A) Mivel Erdélyben *Hidegség* nevű patakok is vannak, felvetődik a kérdés, hogy vajon a *seg* szónak volt-e ’vízfolyás’ jelentése is.

Az egyik ilyen nevű patak Csíkszék területén, Gyergyószentmiklóstól délkeletre található, s a Tatrosba torkollik, annak legészakibb folyásánál. Van mellette egy *Hidegségpataka* nevű település is, amely kétségtelenül nem a forrásnál, hanem az alsóbb szakasz mentén fekszik. A patak LIPSZKY térképén is szerepel ’rivus’ meghatározással, de a település nem; nyilvánvalóan a település a patakról kapta a nevét. Egy másik, *Hidekség* nevű patakot Nyáradandrásfalva körzetében említ BENKŐ LORÁND (1947a: 16).

Bár a *Hidegség* ~ *Hidekség* pataknevek használatát megindokolhatjuk úgy, hogy a hideg vízű forrás neve vonódott át a patakra, de az is elképzelhető, hogy a *seg* szónak volt önálló ’vízfolyás’ jelentése is. Egyértelműen az első lehetőség mellett szól a *Hidegségpataka* településnév. Ugyanis ennek létrejöttét úgy magyarázhatjuk meg, hogy a forrás *Hidegség* neve alapján kapta a belőle fakadó vízfolyás a *Hidegségpataka* nevet, ez hagyományozódott át a településre, de időközben a víz név *Hidegség* alakúra rövidült.

B) HADROVICS LÁSZLÓ a FNESz. „Völgység” szócikkéhez írt lektori véleményében felvetette annak lehetőségét, hogy „a *Völgység* helynév elsődlegesen a Völgységi patakot jelölte, s korábbi **Völgý-séd*-ből (vö. *Hidegség*) alakult” (FNESz. 2: 777, utalásszerűen lásd még: JUHÁSZ 1988: 106).

Gondosabb elemzés alapján arra a következtetésre jutunk, hogy HADROVICS feltételezése nem igazolható, és ebben az esetben a tájegység neve volt az elsődleges. Bár LIPSZKY XIX. század eleji térképén már megtalálható a „Fl.[uvius] Völgység” – ahogy KISS LAJOS karakterhelyesen idézi is (FNESz. 2: 777) –, de REUTER CAMILLO megvizsgálta, hogy a terület vízszabályozását megelőző időkben a patak

különböző ágai milyen néven lettek említve, s ezek között nincs *Völgység* vagy hasonló alak (REUTER 1984., lásd még SOLYMÁR 1984a, 1984b). Másfelől viszont a *Völgység* tájegységnevé már a XVIII. század elején felbukkan (FNESz. 2: 777, JUHÁSZ 1988: 106 utalásokkal), és hivatalos használata is korábbi, mint a pataknév, ugyanis a tolnai megyegyűlés 1725. október 16-án hozta létre a „Völgységi járás”-t (MTSH. 10: 19).

C) A fentiek alapján arra következtettek, hogy bár átvonódhatott egy patak megnevezésére is a vízzel kapcsolatos *seg* szó, de elsődlegesen csak ’forrás’ jelentéssel rendelkezett.

4. Hidegség és népetimológia. – A) Az alábbiakban szeretnék visszatérni a *Hidegség* településnév magyarázatának kérdéséhez. Ugyanis immáron nyelvészeink sokadik generációja vélekedik akképpen, hogy ez a helynévalak úgynevezett népetimológiával keletkezett az eredeti *Hidegséd*-ből.

Felsorolok néhány összecsengő megállapítást az elmúlt 140 év szakirodalmából:

1869. FÁBIÁN ISTVÁN: „*Hidegség*: a Konth Miklós nádor által 1366. évben kiadott okiratban, mely a soproni levéltárban őriztetik, Hideg-séd, a hogy az ottani horvát lakosok ma is ejtik, míg a szó világosabb értelményének kedvéért a d-t g-gel felcserélő magyarok, Hidegség-et mondanak. Azonban a *Hidegséd*-et eredetibb alaknak vevén fel, miután *séd*, *séd* Kresznerics szerint rivulus, fluentum, Bächlein Veszprém körül, s folyó víz Veszprém megyében, s e vidéken is, jelesül a széplaki határban, van egy *Séd* nevű folyó, s dülő; e feltevésre az által is jogosítottnak érezzük magunkat, mert a nevezett helységen keresztül csakugyan a falu déli oldalán álló hegyből egy kis *Séd* (*Hideg-séd*) csurdogál le a Fertő lapályába. Ez értelmezésnek s a helység elnevezésének alapját én a falu déli oldalán álló hegyből csordogáló kis *Séd*-ben lelem” (1869: 119–20).

1885. KÚNOS IGNÁC majdnem szó szerint idézi FÁBIÁNT, hivatkozik is rá (1885: 99).

1906. NÁDAI PÁL: „A *séd* szó is, mely folyót, vagy patakot jelentett régen, elhomályosult időfolytán, és így, mivel a *Hidegséd* összetételben nem érezték többé jelentését, *Hidegséggé* keresztelte e helynevet a nép” (1906: 11).

1950. LŐRINCZE LAJOS a Sopron megyei *Hidegség* és a Vas megyei Némethidegkútra vonatkozó, CSÁNKI DEZSŐ által közölt okleveles adatok felsorolása után megállapítja: „Tehát a nevé eredetileg a mellette levő víz *hideg séd* ’hideg folyó’ nevéből vett településnév nyilván népetimológiás változás útján lett *Hidegség-gé*” (LŐRINCZE 1950: 54).

1967. KÁLMÁN BÉLA: „Győr-Sopron megyében egy község neve *Hidegség*. ... A folyóvíz neve a Dunántúl nyelvjárásainak egy részében a *séd* volt (ma is ez a neve Veszprém folyócskájának). ... A név második tagjának elavulása után népetimológia »értelmesítette« a nevet” (1967: 7).

1981. MOLLAY KÁROLY: „Amikor az ómagyar *séd* ’patak, csermely’ szót már nem értették, a helynevet népetimológiával *Hidegség*-re (1306) változtatták” (1981: 247, 51. jegyz.).

1988. KISS LAJOS a FNESz. negyedik kiadásában: „A mai *Hidegség* névváltozat népetimológia eredménye” (FNESz. 1: 595, *Hidegség* a.). 1995-ben is a „Nép-

etimológia” címszó alatt említi: „*Hidegség* < *Hidegséd*” (KISS 1995: 20). Két évvel később is: „*Hidegség* (eredetileg *Hideg-séd*)” (UÓ. 1997: 181).

2004. NYOMÁRKAY ISTVÁN: „Népetimológián alapul több helységnév is, például a Győr-Sopron megyei *Hidegség* (horv. *Vedešin, Hidešin*), amelynek eredeti alakja *Hidegséd* ’hideg patak’ volt, a *séd* szó jelentése elavult, a nyelvhasználatból kivészett, ezért az »értelmes« -ség képzővel azonosították” (2004: 401).

B) A fenti vélekedések mellett kivételnek számítanak a TESz. megfogalmazásai, amelyek elkerülik az egyértelmű állásfoglalást: „A nyelvterület több pontján előforduló *Hidegség* helynevek jórészt víznevek vagy azokra visszamenő településnevek, ezért bennük a *séd* szereplése valószínű” (TESz. 3: 506, *séd* a.). „Az 1306: *Hydegsgy* ... talán -ség képzős alakulat, esetleg még a *séd* szóhoz is tartozhatik” (TESz. 3: 507, *ség* a.).

5. A népetimológiára hivatkozó magyarázat bírálata. – A „népetimológia” gondolata egyértelmű megfogalmazást nyert FÁBIÁN ISTVÁNNál: „a szó világosabb értelményének kedvéért a *d*-t *g*-vel felcserélő magyarok, *Hidegség*-et mondanak”. Ő azonban még nem ismerhette a Besztercei szójegyzék adatát, így hipotézisét kora ismeretanyagán álló, korrekt feltételezésnek kell minősítenünk.

A Besztercei Szójegyzék alapján azonban arra a következtetésre jutunk, hogy a kutatók feltételezése nem megalapozott. Kielégítő magyarázatot nyújt ugyanis a *Hidegség* helynévre, ha a régi magyar *seg* szó ’forrás’ jelentésére hivatkozva értelmezzük a helynév utótagját.

A népetimológiára történő hivatkozás gyengéje továbbá, hogy a *séd* mind a mai napig élő szó a Dunántúl egy jelentős részén.

További érvek is szólnak a népetimológiás magyarázat ellen. Egyrészt t ö b b , e g y m á s t ó l t á v o l i település nevében is dokumentáltak a -*seg* végű alakok, és erősen kétséges, hogy különböző helyeken azonos – népetimológián alapuló –, változások mentek volna végbe.

Továbbá, például a Vas megyei Hidegkút esetében érthetelen lenne, hogy a már a XIV. században *Hideghkwt* néven (is) említett település a XV. században *Hydegseg* formában szerepeljen, ha nem lenne szoros jelentésbeli kapcsolat a két névalak között.

S végül, a -*seg* végű alakok jellemzően a XV. században jelentkeznek, amikor még aligha tételezhető fel, hogy a XIV. századból sok helyről adatolt és éppen a Dunántúl jelentős részén hosszú évszázadokon keresztül élő *séd* szó jelentése már elhomályosult volna.

6. K ö v e t k e z t e t é s e k . – Végülis hogyan magyarázzuk az 1. pontban említett helynévi adatsorokat?

Ha számolunk azzal, hogy a *séd* szó rendelkezett ’forrás’ jelentéssel, akkor javasolhatjuk azt a magyarázatot, hogy a települések a forrás után kapták a nevüket, amelyet a -*sed*, a -*seg* vagy a -*kut* utótag, illetve ezek idegen nyelvű megfelelője jelölt.

Amennyiben a *séd* szónak csak a ’patak’ jelentésével számolunk, akkor úgy érvelhetünk, hogy a vízfolyás menti települést egyes esetekben a patak, máskor annak forrása alapján nevezték meg, ezért e hely rendelkezhetett a *Hidegsed*,

Hidegseg vagy *Hidegkut* elnevezéssel akár egyazon időszakban is. Magam ezt a magyarázatot tartom valószínűbbnek.

A *séd*, „*seg*” és *kút* szavaink jelentéstartományja tehát az ómagyar korban bizonyos átfedést mutatott. Mai használatuk viszont lényegesen eltérő: a *kút* ma is élő köznyelvi szó ’mesterséges vízvételi hely’ jelentéssel, a *séd* egykor sokfelé ismert volt, de használata mára csak a Dunántúl hegyes-dombos vidékeinek földrajzi neveiben maradt meg ’patak’ jelentéssel, a ’forrás’ jelentésű „*seg*” szó pedig régóta kiveszett nyelvünkéből.

V. Hidegkút további sorsa

1. Térjünk vissza a Hidegséd patak forrása feletti platóra lokalizált remetekápolnához! Felvetődik a kérdés: mi lett vajon a sorsa, miért nem fordul elő az 1263 utáni forrásokban?

Noha *Idegsyt Beatae Elizabeth*-nek egyetlen további említése sem ismert, egy Szent Erzsébet titulusú kápolna szerepel Tihany körzetében egy négy évvel későbbi oklevélben. IV. Kelemen pápa 1267. január 11-én kelt bullájában a tihanyi apátságot a szentszék pártfogása alá veszi, megerősíti birtokaiban és kiváltságaiban. Ezt az oklevelet Lodomér esztergomi érsek 1297. november 6-án átírta; az átírás segítségével rekonstruált szöveget ERDÉLYI LÁSZLÓ adta ki (PRT. 10: 525–8). A szövegben kévéssel a tihanyi monostor saját területére történő utalást követően említésre kerül négy olyan kápolna, amelyek az apátság fennhatósága alatt állnak: „Sancti Michaelis, Sancti Dominici, Sancte Marie Magdalene et Sancte Elysaabeth capellas, cum omnibus pertinenciis earundem” (PRT. 10: 526). Az egyháztörténeti szakirodalom a felsorolás geográfiai rendje alapján ezeket a tihanyi félszigeten lévőnek tartja (MEZŐ 2003: 82), noha az oklevelet eddig egyedülként elemző ERDÉLYI LÁSZLÓ akadémiai székfoglalójában így írt: „a négy kápolnát ... nem szabad a balatonparti kőbe vájt remete-barlangokban keresni, hanem az apátság falvaiban, pl. Szent Mihály kápolnáját Papsokán, a mai Füred területén” (1906: 60). A másik három kápolnáról nem ad lokalizálást. Felvetődik annak lehetősége, hogy a pápai oklevélben említett Szent Erzsébet kápolna esetleg azonos lehet a hidegkúti remetekápolnával.

2. Magával Hidegkúttal kapcsolatban van némi értesülésünk a XIII. század végéről, amennyiben a III. András király 1294. június 22-én kelt oklevelében említett *Hydegkuth* bizonyosan a mai Veszprém megyei Hidegkúttal azonos. Ebből az oklevélből megtudhatjuk, hogy az utód nélkül elhunyt Saul comes birtokában lévő *Hydegkuth* nevű földet a király hűséges szolgálataikért a tördemici Péter comes három fiának, Pál hantai prépostnak, Vidnek és Jánosnak adományozza (RegArp. 2/4: 134–5, Nr. 3976, CD. 6/1: 288–91; lásd még: RegArp. 2/4: 132, Nr. 3970).

Ezen oklevél adatai alapján kijavíthatjuk GYÖRFFY GYÖRGY téves hivatkozását, amelyet Pilis megye történeti földrajzában a jelenleg már Budapesthez tartozó egykori Hidegkút tárgyalásakor említett meg (GYÖRFFY 4: 640). Egy, a veszprémi káptalan levéltárában megőrzött 1292. évi oklevélről van szó. GYÖRFFY maga is kifejezi bizonytalanságát, hogy az oklevélben említett perlekedő hidegkúti nemesek

vajon valóban a Pilis megyei Hidegkútra valók-e. Tekintettel arra, hogy az oklevélben olvasható a hidegkúti Saul comes neve, ő bizonyosan azonos a III. András oklevelében két évvel később elhunytként említett, s ezért joggal állíthatjuk, hogy az 1292. évi oklevélben is a Veszprém megyei Hidegkútról van szó.

Hasonlóképpen bizonyosan a veszprém megyei Hidegkútról származott az a Hydegkut-i *Bungurd comes*, akinek fiáról egy 1309. évi birtokajándékozási oklevélben esik szó, ugyanis az oklevél helynevei és tartalma kétségtelenné teszik a Balaton-felvidéki lokalizálást (VeszprReg. 31–2, Nr. 43, AkOklt. 2: 256–7, Nr. 586).

3. A Hidegkúton egykor létezett remeteközösség sorsára egy 1318. február 14-én kelt oklevél vet némi fényt. Ebben a tihanyi apát és konventje jelentést tesz I. Károly királynak Lőrinc fia Tamás mester Tihany környékén elkövetett sorozatos bűncselekményeiről. Az oklevél tíz pontban sorolja fel az erőszakos cselekményeket; az 5., illetve a 10. pontban az alábbiakról szerezhetünk tudomást. Ez a bizonyos Tamás „a püspök servienseit és falujukat, Hydegkuthot fegyveresen megtámadta és kifosztotta, Szt. György egyházát feltörette, és az ott elhelyezett javaikat három napon át a várába hordatta, s a templom kulcsát is magával vitte”; ill. „a Zaar Beren-i erdőben lévő Szt. Kereszt-remeték templomát éjjel feltörette, s nemcsak a környékbelieknek ott összegyűjtött értékeit vitette el, hanem az embereket ruháiktól is megfosztotta” (GUTHEIL 114, Nr. 73., VeszprReg. 47–9, Nr. 90, AkOklt. 5, Nr. 32). Tudomásom szerint ez az egyetlen olyan oklevél, amely a Szárberény melletti remetetelepről tudósít.

Ebből az oklevélből megtudhatjuk tehát, hogy 1318-ban Hidegkúton volt egy Szent György titulusú egyház, amely vagyonát és méreteit tekintve elég jelentős lehetett, amennyiben három napot vett igénybe kincseinek elszállítása. Ez a tény gyakorlatilag kizárja, hogy ott még remeték is éltek volna. Viszont az oklevél tudósítása szerint a Hidegkúttól légvonalban kevesebb, mint 15 km-re lévő, ma Vörösberény nevet viselő egykori Szárberény erdejében éltek Szent Kereszt remetéi. Így azt feltételezem, hogy miután Hidegkút az évtizedek során lélekszámában megnövekedett – ami a fenti oklevél alapján bizonyosnak látszik –, a remeték elköltöztek a szárberényi erdőbe.

4. Itt veszünk búcsút a Hidegséd pataktól és Hidegkút településtől, s talán joggal állapíthatjuk meg, hogy tanulmányunkban a XIII. századi remetekápolna lokalizálásával a nyelvészeti gondolatmenet diplomatikai, topográfiai és régészeti adatokkal kiegészítő, multidiszciplináris megközelítésmód által elérhető eredményekre mutathattunk be egy érdekes példát.

A hivatkozott irodalom

AkOklt. = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1301–1387. 1–, KRISTÓ GYULA szerk. Bp.–Szeged, 1990–.

Anonymus = Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiadás. Fordította és jegyzetekkel ellátta: PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte: GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1975.

- AO. = Anjoukori okmánytár I–VI. kötet: NAGY IMRE szerk. Bp., 1878 – 1891. VII. kötet: TASNÁDI NAGY GYULA szerk. Bp., 1920.
- ÁÚO. = Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus 1–12. kötet, WENZEL GUSZTÁV. Pest (majd Bp.), 1860–1874.
- BánffyOkt. = Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. I. kötet: VARJÚ ELEMÉR szerk. Bp., 1908. II. kötet: IVÁNYI BÉLA szerk. Bp., 1928.
- BÁRCZI GÉZA 1951. A Tihanyi Apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.
- BENKŐ LORÁND 1947a. A Nyárádmente földrajzi nevei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Bp.
- BENKŐ LORÁND 1947b. Víz- és helységneveink viszonyához. Magyar Nyelv 259–63.
- BENKŐ LORÁND 2003. Castrum Borssed Zouolvn. In: UŐ, Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvevekről. Bp. 140–50.
- BÉNYEI ÁGNES 2004. Az ómagyar kori helynévképzők és változataik. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., Helynévtörténeti tanulmányok. Debrecen 91–104.
- BORZSÁK ISTVÁN 1953. Kicsiny a bors, de erős. Magyar Nyelv 105–8.
- CAH. = Chartae Antiquissimae Hungariae. Árpád-kori oklevelek 1001–1196. GYÖRFFY GYÖRGY főszerk. Bp., 1997.
- CD. = Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Vol. 1–11. FEJÉR, GEORGIUS. Budaë, 1829–1844.
- CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1–3, 5. kötet. Bp., 1890–1913. 4. kötet: FEKETE NAGY ANTAL, Bp., 1941.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv szótára. 1–6. kötet. Pest, (majd Bp.), 1862–1874.
- DHA. = Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. GYÖRFFY, GEORGIUS ed. Bp., 1992.
- DAP. = Documenta artis Paulinorum. 1–3. kötet. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte: GYÉRESSY BÉLA – HERVAY FERENC. Bp., 1975–1978.
- DÁVID PÁL 1903. Tájszók. Magyar Nyelvőr 461–4.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1906. A Tihanyi Apátság kritikus oklevelei. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI. kötet 3. szám. Bp.
- ErdOkmt. = Erdélyi Okmánytár. Közzéteszi: JAKÓ ZSIGMOND. 1–2. kötet. Bp., 1997–2004.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. 1–7. kötet, BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. Bp., 1959–1962.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band 1–3. BENKŐ, LORÁND ed. Bp., 1993–1997.
- FÁBIÁN ISTVÁN 1869. Nyelvészeti apróságok, észrevételek és fejtegetések. I. Nyelvtudományi Közlemények 7. 119–21.
- FÉNYES ELEK 1851. Magyarország geographiai szótára. 1–2. kötet. Pest, 1851. (Reprint: Bp., 1985.)
- FNESz. = Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. kötet, KISS LAJOS. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- Gl. = Régi magyar glosszárium, BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR szerk. Bp., 1984.

- GUTHEIL = GUTHEIL JENŐ, Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból. 1002–1523. A veszprémi egyházmegye múltjából 18. Kiadásra előkészítette: KREDICS LÁSZLÓ. Veszprém, 2007.
- GUZSIK TAMÁS – FEHÉRVÁRY RUDOLF 1980. A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. Építés–Építészettudomány 12. 193–228.
- GUZSIK TAMÁS 2000. A pálos rend „születési anyakönyvi kivonata”. (Az 1263-as kolostor-összeírás topográfiai és építészeti érdekességei.) *Architectura Hungariae*. 2. 2000. 1. szám. Internetes folyóirat. Az idézett cikk: <http://arch.et.bme.hu/epitesz5.html#1> (2004. január)
- GUZSIK TAMÁS 2003. A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Bp.
- Gyöngyösi: Arcok = Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Ford.: ÁRVA VINCE – CSANÁD BÉLA – CSONKA FERENC. Szöveggondozás, bevezető tanulmány, jegyzetek: V. KOVÁCS SÁNDOR. Magyar Ritkaságok. Bp., 1983.
- Gyöngyösi: Vitae = HERVAY FERENC szerk., Gyöngyösi, Gregorius: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremita. Bp., 1988.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1–4. kötet. Bp., 1963–1998.
- HÁZI JENŐ 1921–1943. Sopron sz. kir. város története. I. rész: 1–7. kötet, II. rész: 1–6. kötet. Sopron, 1921–1943.
- HERVAY FERENC 1984. A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: H. BALÁZS ÉVA – FÜGEDI ERIK – MAKSAY FERENC szerk., Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp. 159–71.
- HIDEGKUTI MIHÁLY – HUDIJÓZSEF 1987. Hidegkút története. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 5. Veszprém.
- HO. = Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. 1–8. kötet, NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHELY DEZSŐ szerk. Győr–Bp., 1865–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Bp. 664–73.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. (Ismeretetés:) BENKŐ LORÁND, Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvevekről. Magyar Nyelv 209–16.
- HOLLER LÁSZLÓ 2007. A veszprémi püspök egy 1263. évi okleveléről. In: Decus solitudinis. Pálos évszázadok. SARBAK GÁBOR szerk. Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák 4/1. Bp. 121–33.
- HORVÁTH ENDRE 1906. A bakonyalji nyelvjárás. Nyelvészeti Füzetek 34. Bp.
- JAKAB LÁSZLÓ 2002. A Jókai-kódex mint nyelvi emlék szótárszerű feldolgozásban. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 10. Debrecen.
- Jókk. = Jókai-kódex. XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhú olvasata és latin megfelelője. Codices Hungarici VIII. Közzéteszi: P. BALÁZS JÁNOS. Bp., 1981.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. A magyar tájnévadás. Nyelvtudományi Értekezések 126. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. A népetimológia helységneveinkben. Magyar Nyelvről 1–11.
- KISBÁN EMIL 1938. A magyar pálosrend története, I–II. kötet. Bp. 1938–1940.
- KISS LAJOS 1976. Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Nyelvtudományi Értekezések 92. Bp.
- KISS LAJOS 1995. Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Nyelvtudományi Értekezések 139. Bp.
- KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnevtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel 3. Bp. 177–85.

- KMHsz. = Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. kötet: Abaúj–Csongrád vármegye, HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk. Debrecen, 2005.
- KRISTÓ GYULA 2000. Szent István pécsváradi okleveléről. In: „Magyaroknak eleiről”. Szeged. 307–21.
- VeszprReg. = Veszprémi regeszták. Regesta litterarum ad episcopatum et capitulum ecclesiae Veszprimiensis pertinentum (1301–1387), KUMOROVITZ L. BERNÁT. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2. Bp., 1953.
- KÚNOS IGNÁC 1885. A helynevekben lévő népetymológiáról, IV. Magyar Nyelvőr 97–102.
- LETHENYEI JÁNOS 1790. Anonymus, az az Béla királynak nevetlen íródeákja Hétmagyaroknak Szittyából Almos hertzeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelöket meg-írta. Ford.: LETHENYEI JÁNOS. Pest.
- LIPSZKY = LIPSZKY JÁNOS, A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára. Mappa generalis regni Hungariae. Pest, 1804–1808. Repertorium locorum objectorumque. Buda, 1808.
- LŐRINCZE LAJOS 1950. A *seg* térszínformánév. Magyar Nyelv 53–60.
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1945/1947. A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3. 1–65.
- MÁNDY ISTVÁN 1799. Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja ... Ford. MÁNDY ISTVÁN. Debrecen.
- MELICH JÁNOS 1893. A Besztercei Szójegyzék. Magyar Nyelvőr 117–24.
- MELICH JÁNOS 1913. A magyar tárgyas igeragozás. Magyar Nyelv. [Megjelent folytatásokban.]
- MEZŐ ANDRÁS 2003. Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp.
- MOLLAY KÁROLY 1981. Földrajzi neveink magyarzatáról (Hozzászólás Kiss Lajos könyvéhez). Soproni Szemle 35. 237–50.
- MRT. 2. = Magyarország régészeti topográfiája. 2. kötet: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás, ÉRI ISTVÁN szerk. Bp., 1969.
- MTSH. 10. = Magyarország történeti statisztikai helységnevtára 10. Tolna megye. Összeáll.: JENEY ANDRÁSÉ – TÓTH ÁRPÁD. Bp., 1996.
- MTsz. = Magyar tájszótár. 1–2. kötet, SZINNYEY JÓZSEF. Bp., 1893–1901. (Reprint kiadás: Bp., 2003.)
- MünchK. = A Münchener kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt, NYÍRI ANTAL szerk. Codices Hungarici VII. Bp., 1971.
- NÁDAI PÁL 1906. A magyar népetimológia. Nyelvészeti Füzetek 27. Bp.
- NYÍRI ANTAL 1979. Az *asszó*, *asszú* eredete, hang- és alaktörténete. Magyar Nyelv 147–62.
- NYÍRI ANTAL szerk. 1993. A Münchener kódex magyar-latin szótára. Bp.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN 1997. Szóeleji hangok eltűnése a magyarban. In: KISS GÁBOR – ZAIC GÁBOR szerk., Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Bp. 256–63.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2004. A hangváltozásokról. Magyar Nyelv 395–406.
- OkI Sz. = Magyar Oklevél-szótár. Lexicon Vocabulorum Hungaricorum. (Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Supplementum ad Lexicon Linguae Hungaricae Aevi Antiquiori.) SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA. Bp., 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ 1926. Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetés, jegyzetek, térkép: PAIS DEZSŐ. A Napkelet könyvtára 14. Bp.
- PAPP LÁSZLÓ 1954. Sít. Magyar Nyelv 169–70.

- PESTI JÁNOS 1987. A *ság, ség, seg* (~ *segg*) és a *séd* a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben. Névtani Értesítő 12. 32–53.
- PRT. = A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII. kötet, ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC szerk. Bp. 1902–1916.
- RegArp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regem stirpis Arpadiane critico-diplomatica. 1–2/4. kötet, SZENTPÉTERY IMRE – BORSA IVÁN. Bp., 1923–1981.
- REUTER CAMILLO 1962. Feladatok és megoldások a helynévgyűjtés köréből. Magyar Nyelv 236–42.
- REUTER CAMILLO 1964. Malomséd. In: KODOLÁNYI JÁNOS szerk., A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1963. Pécs, 1964. 143–5.
- REUTER CAMILLO 1984. Egy „mérges” tanulmány. Névtani Értesítő 9. 86–90.
- SOLYMÁR IMRE 1984a. Mérges vizen a „Mérges hídja”. Névtani Értesítő 9. 91–7.
- SOLYMÁR IMRE 1984b. Változó vizek – változó víznevek. Adalékok a Völgységi patak (Határárok, Hutekróve) névélettanához. Névtani Értesítő 9. 19–23.
- SRH. = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. 1–2. kötet, SZENTPÉTERY IMRE szerk. Bp., 1937–1938.
- STEINER ZSIGMOND 1873. Helynevek. Magyar Nyelvőr 186–7.
- SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adománylevele. Magyar Nyelv 54–7, 130–5, 203–6.
- SZABÓ KÁROLY 1860. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Ford. SZABÓ KÁROLY Pest.
- SZABÓ T. ATTILA 1936. Nyír, nyírés. Magyar Nyelv 47–8.
- SZABÓ T. ATTILA 1939. Séd ≈ síd ≈ sid. Magyar Nyelv 51–2.
- SZENTPÉTERY IMRE 1918. Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből 24. Bp., 1918. 583–640.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. kötet. Bp., 1938. 133–202.
- SzT. = Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1–[12] kötet, SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1–4. Bukarest, 5–8 Bp.–Bukarest, 9–[12] Bp.–Kolozsvár, 1975–[2005].
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. kötet, BENKŐ LORÁND főszerk. Bp., 1967–1984.
- TÓTH VALÉRIA 2007. Egy szó eleji hangváltozási típusról. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás. III. Debrecen–Bp., 2007. 317–27.
- UrkBurg. = *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Band 1–4. WAGNER, HANS – LINDECK-POZZA, IRMTRAUT ed. [Wien]–Graz–Köln, 1955–1985.
- ÚMTsz. = Új magyar tájszótár 1–[4] kötet, B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. Bp., 1979–[2002].
- VÁLYI = VÁLYI ANDRÁS, Magyar Országnak leírása. 1–3. kötet. Buda, 1796–1799. (Reprint kiadás: Somorja, 2003.)
- VeMFN. = Veszprém megye földrajzi nevei. 1–4. kötet. (1. kötet: A tapolcai járás. 2. kötet: A pápai járás. 3. kötet: Az ajkai járás. 4. kötet: veszprémi járás.) BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC (– VARGA MÁRIA) szerk. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 156., 171., 192., 194. Bp., 1982–2000.

VeszprReg. = Veszprémi regeszták. Regesta litterarum ad episcopatum et capitulum ecclesiae Veszprimensis pertinentum (1301–1387), KUMOROVITZ L. BERNÁT. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2. Bp., 1953.

VMHL. = Veszprém megye helytörténeti lexikona. 1–2. kötet, ILA BÁLINT – KOVACSICS JÓZSEF. Bp., 1964–1988.

ZELLIGER ERZSÉBET 2005. A Tihanyi Alapítólevél. Pannonhalma.

HOLLER LÁSZLÓ

The localization of a 13th-century chapel of hermits:

Idegsýt Beatae Elizabeth

An analysis of *séd* ‘creek’ and *kút* ‘spring, well’

The subject-matter of the present paper is the localization of a hermits' chapel mentioned as *Idegsýt Beatae Elizabeth* in a diploma issued by Paul, bishop of Veszprém in the year 1263. The author concludes that it must have been located in the area of the present-day village *Hidegkút* in Veszprém County. Besides some archaeological and topographical arguments, the identification rests mainly on a linguistic analysis of the place names *Hidegséd* and *Hidegkút*. The author lists several examples for the word *séd* ‘creek’. The names of three different settlements appear in the forms *Hidegséd*, *Hidegseg* and *Hidegkút* in the 13th to 16th centuries. Both present-day *kút* ‘well’ and old Hungarian *seg* possessed the meaning ‘spring’ formerly. This last observation disproves the 140-year-old idea, repeatedly emphasised in the literature, that all *Hidegség* place names originate from *Hidegséd* as the result of a folk-etymological process. The author's conclusion is that settlements located near a cold-water creek may have been named after either the creek or its source, yielding name forms like *Hidegséd*, *Hidegseg* or *Hidegkút*.

LÁSZLÓ HOLLER